

УДК 378:37.011

СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ МОВИ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

**Л.М. Бондаренко, ст. викл.,
Харківський національний автомобільно-дорожній університет**

***Анотація.** Розглянуто соціокультурні аспекти навчання мови іноземних студентів через порівняння національно-культурних особливостей двох контактуючих культур: рідної культури, якою студент оволодіває практично на генетичному рівні, і чужої, що необхідна йому для адаптації в новому соціальному середовищі для отримання вищої освіти.*

***Ключові слова:** мотивація, іноземні студенти, національно-культурні особливості, соціальне середовище.*

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ ОБУЧЕНИЯ ЯЗЫКУ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ

**Л.Н. Бондаренко, ст. преп.,
Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет**

***Аннотация.** Рассмотрены социокультурные аспекты обучения языку иностранных студентов посредством сравнения национально-культурных особенностей двух контактирующих культур: родной культуры, которой студент овладевает практически на генетическом уровне, и чужой, необходимой ему для адаптации в новой социальной среде для получения высшего образования.*

***Ключевые слова:** мотивация, иностранные студенты, национально-культурные особенности, социальная среда.*

SOCIAL AND CULTURAL ASPECTS OF FOREIGN STUDENTS LANGUAGE TRAINING

**L. Bondarenko, Sr. Lecturer,
Kharkiv National Automobile and Highway University**

***Abstract.** The article deals with the problem of learning motivation in the process of foreign language studies through the comparison of national and cultural peculiarities of the two cultures involved: a student's native one which he/she acquires at a genetic level, and a foreign one that he/she needs for adaptation in a new social environment for getting higher education.*

***Key words:** motivation, foreign students, national and cultural peculiarities, social environment.*

Вступ

Навчання іноземних студентів і викладання мови країни навчання в умовах сучасної України є процесом, залежним від значної кількості чинників, а не лише від лінгвістичних особливостей мовленнєвої системи.

Про економічний, культурний і науковий потенціали будь-якої країни свідчить кількість іноземних студентів, які бажають отримати в ній вищу освіту. Так, якщо 2010 р. в Україні навчалося близько сорока тисяч іноземних студентів, то 2014 р., навіть незважаючи на бойові дії на Південному Сході України, уже навчалося 62 тис., а 2015 р. 64 тис.

іноземних студентів, з яких 47 тис. навчалися на стаціонарі.

Як зараз заведено в харківських студентів, наше місто називають «smart city», тобто «розумне місто». В Україні серед усіх міст Харків є лідером за кількістю іноземних студентів, на його частку припадає близько 30 %, тобто практично кожен третій іноземний студент, який обрав Україну для здобуття вищої освіти, вчиться у Харкові, причому в Харкові сьогодні студентів з-за кордону навчається вдвічі більше, ніж у Києві. У 2015–2016 навчальному році в Харкові навчалось 20 925 іноземних студентів. Якщо врахувати, що в Україні 20 областей, то ця цифра є досить значною.

За рейтингом переваг, у першу п'ятірку ВНЗ України, які обрали для здобуття вищої освіти іноземні студенти в 2015–2016 навчальному році, входять відразу три харківських університети: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна – навчалось 4 528 іноземних студентів (7 % ринку освітніх послуг України), Харківський національний медичний університет – навчалось 3 500 іноземних студентів (5,5 % ринку освітніх послуг України) і Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця (у харківських ВНЗ на сьогоднішній день навчаються студенти з більш ніж сорока країн світу).

Аналіз публікацій

З огляду на таку значну кількість іноземних студентів перед викладачами мови постійно стоїть питання оптимізації навчального процесу з підготовки іноземних студентів.

Проблеми формування соціокультурної компетенції іноземних студентів у процесі навчання іноземних мов досліджувалися Т.М. Балихіною, В.С. Біблером, В.Г. Костомаровим, О.Д. Митрофановою, Ю.І. Пассовим, В.В. Сафоновою, С.Г. Тер-Мінасовою, Г.Д. Томахіним й ін. Вони вивчали цю проблему на рівні діалогу культур і цивілізацій.

В Україні питання формування соціокультурної компетенції студентів у процесі навчання іноземних мов вивчають Т.М. Алексєєнко, С.П. Кожушко, І.М. Кушнір, С.Ю. Ніколаєва, Т.І. Олійник, Л.Ф. Рудакова, І.Г. Тараненко, Н.І. Ушакова, Т.А. Шмоніна та ін. Вони вва-

жають, що основним адаптаційним механізмом розуміння соціальних умов іншомовного простору країни навчання є не тільки вивчення мови, а й розуміння культури, нових норм й умов життя.

Мета і постановка завдання

Метою дослідження в поданій статті ми обрали питання мотиваційного забезпечення навчального процесу з вивчення будь-якої мови як іноземної через порівняння національно-культурних особливостей двох контактуючих культур: рідної культури, що притаманна іноземному студенту практично на генетичному рівні, та чужої, що необхідна йому для адаптації в новому соціальному середовищі для отримання вищої освіти.

Іншомовна культура як мотиваційний чинник вивчення мови країни навчання

Як відомо, у процесі навчання мова країни, в якій здобувають вищу освіту іноземні студенти, є не тільки засобом навчання, а й метою. Коли ми говоримо про оволодіння мовою, то маємо на увазі отримання деякого обсягу знань і формування на їх основі навичок й умінь здійснювати комунікативну діяльність цією мовою.

В основі процесу оволодіння мовою країни навчання лежить потреба оволодіння як мінімум письмовою або розмовною мовою й як максимум – формування навичок вільного спілкування цією мовою. Але, як зазначає Ю.Є. Прохоров, існує й принципово інша точка зору на цілі навчання іноземної мови: «... ми вважаємо, що наш предмет несе з собою іншомовну культуру (не потрібно плутати її з культурою країни досліджуваної мови). Під іншомовною культурою ми розуміємо все те, що здатний принести студентам процес оволодіння іноземною мовою в навчальному, пізнавальному, розвивальному й виховному аспектах. Іншомовна культура як мета навчання має соціальний, лінгвокраїнознавчий, педагогічний і психологічний зміст, що співвідноситься з усіма аспектами навчання й впливає зі змісту предмета «Іноземна мова» (функцій іноземної мови в суспільстві)» [12, с. 66].

Ми в нашому дослідженні акцентуємо увагу саме на культурологічних аспектах навчання іноземних студентів мови країни навчання,

що відповідає поняттю міжкультурної компетенції: прилучення до культури, традицій, реалій країни мови, яка вивчається в межах тем, сфер і ситуацій спілкування, що відповідають досвіду, інтересам іноземних студентів в умовах міжкультурного спілкування.

За роки незалежності в Україні склалася своя, відмінна від інших, картина мовленнєвої підготовки іноземних студентів, які приїхали здобувати вищу освіту.

Однією з таких особливостей підготовки іноземних студентів в українських ВНЗ є акцентуація уваги на культурологічному складнику і нормах спілкування, притаманних даній лінгвокультурній спільноті, а також і в міжкультурній комунікації.

Абсолютно очевидним є той факт, що в усі часи і в будь-якому цивілізованому суспільстві завжди було прийнято вважати мовленнєву культуру невід'ємним складником загальнонародської культури. І, тим не менш, на культуру будь-якого народу (як і на її складник – мовленнєву культуру) за часів будь-яких політичних колізій періодично відбувається певний тиск. Пов'язано це з тим, що мова – це той життєво необхідний чинник, без якого існування й розвиток суспільства неможливі. Саме тому мова є зручним інструментом, адже її завжди можна поставити в перший ряд нагальних проблем суспільства, особливо суспільства багатонаціонального, нею дуже легко можна замінити будь-які проблеми, що виникають у цьому суспільстві. Особливо в періоди політичних і економічних криз. На жаль, але так було завжди й у всіх країнах світу. Нам же, слов'янам, притаманний певний максималізм у вирішенні практично всіх питань, що не могло не позначитися й на навчанні мови іноземних студентів. Так, якщо за часів Радянського Союзу майже на всіх факультетах з підготовки іноземців висіли плакати-гасла: «Я б вивчив російську тільки за те, що нею розмовляв Ленін», то сьогодні ми нарешті прийшли до усвідомлення того, що мова для іноземних студентів – це лише інструмент, за допомогою якого вони отримують свої знання.

Як вважає І.Є. Воєводіна, усвідомлення того, що культура кожного мовного співтовариства знаходить своє відображення в мові й поведінці його суб'єктів, приводить до зміни парадигми в мовній освіті й орієнтує на нові

домінанти як, наприклад, прийняття мови як соціокультурного феномену, а значить, необхідність вивчення її як форми культурної поведінки з метою досягнення взаєморозуміння в ситуаціях міжкультурного спілкування. Проте посилення культурного компонента у змісті іншомовної освіти ставить перед викладачами мови для іноземних студентів непросте завдання: чому вчити і що розуміти під поняттям «культура». Беручи до уваги багатоаспектність цього явища, необхідно конкретизувати, які з його аспектів набувають найбільшої значущості у процесі навчання іноземної мови [3, с. 87].

Отже, чому ж ми вчимо наших іноземних студентів, коли навчасемо їх мови країни навчання?

Якщо виходити з визначення І.Я. Лернера, що навчання – це передача молодому поколінню культури в повному обсязі, то в нашому випадку мова, якою іноземні студенти приїхали отримувати знання, несе в собі іноземну культуру [9, с. 64].

Іноземна культура – це те, що здатний принести іноземним студентам процес оволодіння мовою країни навчання в навчальному, пізнавальному, розвивальному та виховному аспектах. Оволодіння культурою, у нашому випадку українською, не може й не повинно бути переважаючою метою навчання, але обов'язково є однією з головних складників цієї мети, оскільки має соціальний, педагогічний, психологічний і лінгвокраїнознавчий зміст, що співвідноситься з усіма аспектами навчання. Й оскільки іноземна культура в нашому випадку не може бути кінцевою метою навчання, то оволодіння нею повинно відбуватися не відразу, а поступово. Для цього необхідно її певним чином структурувати й виділити спочатку якісь найбільш суттєві її розділи – компоненти мети, а потім конкретизувати їх в об'єктах навчання.

У цьому випадку важливо вирішити кілька завдань:

- виділити те коло об'єктів, які необхідно включати до лінгвокраїнознавчого складника процесу навчання мови безпосередньо в аудиторії;
- визначити те коло об'єктів, які необхідно включати до лінгвокраїнознавчого складника процесу навчання мови в позааудиторній роботі;

– встановити оптимальне співвідношення об'єктів, що входять до навчального, пізнавального, розвивального й виховного аспектів.

Підходити до такого структурування необхідно досить обережно, щоб не повторити радянський досвід політизації мовної підготовки іноземних студентів і не підмінити мету їх навчання. Навчання лінгвокраїнознавчого й культурологічного складників має, на наш погляд, здійснюватися якісно, планово і чітко дозовано, щоб не викликати в іноземних студентів природної реакції на заперечення чужого й зосередження на своїй національній культурі. На кожному занятті має засвоюватися певна кількість об'єктів соціального, лінгвокраїнознавчого, педагогічного та психологічного змісту іншомовної культури. Подібний підхід робить навчання керуваним і дозволяє опанувати іншомовною культурою. Як і будь-яка інша, вона складається:

- з знань про функції, культуру, засоби оволодіння мовою як засобом спілкування;
- з навчальних і мовленнєвих навичок;
- з умінь здійснювати всі мовленнєві функції;
- з мотивації – бажання досягнення культурних цінностей країни навчання.

Зіставляючи іноземну культуру з культурою країни навчання іноземного студента, можна виділити такі компоненти іншомовної культури:

- навчальний компонент як зміст мовної підготовки, що містить оволодіння мовою країни навчання як засобом міжособистісного спілкування й придбання навичок самостійної роботи в процесі оволодіння іншомовною культурою;
- пізнавальний компонент як лінгвокраїнознавчий зміст мовної підготовки, як засіб збагачення духовного світу особистості іноземного студента, що реалізується переважно на основі рецептивних видів діяльності (читання й аудіювання);
- розвивальні компоненти – психологічний зміст процесу навчання іноземних студентів мови країни навчання, головною метою якого є розвиток мовленнєвих навичок спілкування та підтримання необхідного рівня мотивації безпосередньо процесу навчання;
- виховні компоненти – педагогічний складник усього процесу навчання іноземних студентів мови країни навчання.

Пояснити феномен іншомовної культури можна тим, що в суспільстві культура виконує кілька функцій: гуманістичну, комунікативну, нормативну та інформаційну.

З функціями культури тісно взаємодіють функції мовленнєвої діяльності. Адже мова є основою збереження й передачі культури від одних людей іншим. Свого часу О.О. Леонт'єв висловив чудову думку про те, «що під мовою ми викладаємо культуру» [8, с. 41]. Не випадково, як зазначає Т.Г. Грушевицька, деякі західні вчені подають культуру у вигляді айсберга, в «основі якого лежать культурні цінності й норми, а його вершиною є індивідуальна поведінка людини, що ґрунтується на них і виявляється, насамперед, у спілкуванні з іншими людьми» [5, с. 101].

Основою мовленнєвої діяльності є комунікація: людина говорить для того, щоб впливати на поведінку, думки, почуття, свідомість інших людей. У цьому ж полягає й гуманістична функція. На основі комунікативної функції мовленнєва діяльність перетворюється на функцію регулювання власної поведінки, організації та зв'язування інших психічних процесів. Для мовленнєвої діяльності характерна також емоційно-виразна функція, яка проявляється у використанні міміки, жестів, інтонації, що розкривають сенс висловлювання. Нарешті без мовленнєвої діяльності неможливе пізнання.

Зіставивши функції мовної діяльності та культури, можна побачити, що вони тісно пов'язані між собою. Методологічний сенс цієї єдності полягає в тому, що функції мовленнєвої діяльності не можна опанувати у відриві від культури й навпаки.

У сучасній методиці навчання іноземних студентів мови країни, в якій вони отримують вищу освіту, аксіоматичним є розуміння того, що ефективність навчання багато в чому залежить від «входження» в нове середовище. Це пов'язано з адаптацією іноземного студента до нових умов життєдіяльності, що, у свою чергу, пов'язано з адаптаційними механізмами соціального, морально-психологічного, культурного, фізичного та інших планів.

Крім того, ще одна особливість навчання мови зазначеного контингенту полягає в значно

обмеженій кількості часу, що виділяється на вивчення даної дисципліни, а це потребує інтенсифікації процесу оволодіння мовою й культурою країни навчання [7, с. 318].

Особливо важким є період адаптації іноземних студентів підготовчих факультетів та перших курсів до умов країни навчання. Саме в цей період одним з головних завдань викладача мови є навчально-методична та організаційна робота, яка сприяє швидкій та успішній адаптації студентів.

Дослідники виділяють три основних види адаптації іноземних слухачів до умов країни навчання:

- фізіологічна адаптація до навчального процесу – триває близько двох тижнів;
- психологічна адаптація – триває близько двох місяців;
- соціокультурна адаптація – триває до трьох років [15].

Виходячи з цієї класифікації видів адаптації іноземних студентів до умов країни навчання, очевидним є те, що соціокультурний період є найбільш важким і болісним. Він пов'язаний з великою кількістю інформаційних (різке зростання обсягу навчальної та наукової інформації), комунікативних (термінове засвоєння лексичного мінімуму, необхідного для задоволення побутових потреб), академічних (особливості організації навчального процесу), психологічних (соціально-психічні умови проживання та навчання) і культурних проблем (відмінності в традиціях, звичаях і культурі різних країн і народів).

Таким чином, під соціокультурною адаптацією ми розуміємо процес входження іноземного студента в нове для нього соціокультурне середовище, у ході якого він, долаючи етнічні, релігійні, культурні та психологічні бар'єри, засвоює норми поведінки, життєві цінності, традиції й культуру іншої країни, але продовжує залишатися представником своєї національної культури, зберігаючи її звичаї, норми і традиції.

Сьогодні в науково-методичній літературі налічується вже більше двохсот визначень поняття «культура». У газетах і журналах можна прочитати визначення таких понять, як «культура матеріальна й духовна», «культура поведінки й культура виробництва»,

«культура мови», «фізична культура» тощо. Як відзначають Є.М. Верещагін і В.Г. Костомаров, сам термін «культура» не є стійким, його часто плутають з «цивілізація» або два ці терміни вживаються як синоніми [2, с. 23]. У нашому дослідженні ми спираємося на загально визнану точку зору, тобто ми розуміємо поняття «культура» як продукт соціальної діяльності людини в її теперішньому й історичному розвитку. Вона є основним чинником у становленні особистості людини, життя й діяльність якої неможливі поза норм і цінностей, властивих певному соціуму. Є.М. Верещагін і В.Г. Костомаров виділяють ще один важливий аспект у характеристиці культури – «її об'єктивну неусувність і, отже, неможливість для члена колективу уникнути культурного впливу» [2, с. 24].

Оптимізація входження студентів-іноземців, які є носіями різних культур, в іншомовний комунікативний простір потребує інтенсивного вивчення мови. Це веде за собою не лише діалог культур, що поглиблюється у процесі такого входження, а й полілог культур. Як зазначає В.В. Воробйов [4], основним діалоговим компонентом в іншомовній освіті є взаєморозуміння, за умови якого студентами визнаються й засвоюються цінності незнайомої для них культури. Тому надзвичайно важливим є аналіз особливостей мови й національної культури з урахуванням психічного складу носіїв мови, адже іноземці є представниками іншої національної культури. У нашому випадку ми досліджуємо проблеми міжкультурної комунікації в порівняльному аспекті, коли елементи іноземної мови й культури даються в зіставленні з рідною мовою й культурою країни студентів.

Оскільки будь-яка іноземна мова є невід'ємним компонентом культури, її акумулятором, носієм і виразником, то в процесі навчання іноземного студента мови країни навчання необхідно навчити його не тільки чужої мови, а й самостійно продукувати її.

Свого часу академік Л.В. Щерба зазначав: «Порівнюючи детально різні мови, ми розбиваємо ілюзію, до якої нас привчає знання лише однієї мови, – ілюзію, ніби існують непорушні поняття, які однакові для всіх часів і для всіх народів. Унаслідок виходить звільнення думки з полону слова, з полону мови й надання їй справжньої діалектичної науковості» [Цит. за 6, с. 57]. Саме ця ілюзія, як вва-

жають В.Г. Костомаров і О.Д. Митрофанова, є одним з каменів спотикання в навчанні іноземних мов і становить для багатьох студентів головну, іноді непереборну проблему. Мовленнєве явище, що розглядається, не може бути з'ясоване зверненням до порівняння мов, а лише поглибленням у самотність природи конкретної мови, що визначає її функціонування, а також її особливості її сприйняття носієм мови іншої природи [6, с. 57].

Як стверджує Ф.Ф. Фархутдінова, мова йде про необхідність більш глибокого й ретельного вивчення світу носіїв мови й їх культури в широкому етнографічному сенсі слова, їхнього способу і стилю життя, національного характеру, менталітету тощо, тому що реальне вживання слів у мові, реальне мовотворення значною мірою визначається знанням соціального й культурного життя колективу, що говорить цією мовою [14]. Просто знати значення слів і правила граматики, стилістики явно недостатньо для того, щоб активно користуватися мовою як засобом спілкування.

На думку С.Г. Тер-Мінасової, для цього необхідно знати якомога глибше світ, що вивчається. Усі ці тонкощі, уся глибина проблеми стає особливо наочною у зіставленні іноземних мов з рідною. Через різноманіття мов для нас відкривається багатство світу й різноманіття того, що ми пізнаємо в ньому: людське буття стає для нас ширшим, оскільки мови у виразних і дійсних рисах дають нам різні способи мислення й сприйняття [13]. Тому основний шлях розвитку методики викладання мови країни навчання на сучасному етапі може бути відображений у формулі, яку запропонував Ю.І. Пассов: «Культура через мову й мова через культуру» [10], тобто мова йде про засвоєння фактів культури у процесі використання мови як засобу спілкування й оволодіння мовою як засобом спілкування на основі зіставлення та засвоєння фактів культури. Свого часу ще О.О. Потєбня зазначав той факт, що сам процес пізнання іноземної мови є процесом зіставлення культур через мову [11].

Через зіставлення не тільки констатується подібність мовленнєвих сутностей, а й виражається емоційно-оцінне ставлення до предмета зіставлення. Зіставлення визначається не просто як мовленнєве явище, а й як спосіб

концептуалізації мовленнєвої картини світу в певній лінгвокультурній спільності. Без такого зіставлення неможливо зрозуміти шляхи становлення особистості, яка опинилася далеко від культури свого рідного соціального середовища. Таким чином, студент-іноземець ніколи не зможе зрозуміти внутрішній світ людей нового для нього соціального середовища без знання й розуміння їх національної культури. А знання чужої національної культури неминуче приводить до акультурації особистості. Під терміном «акультурація» ми розуміємо процес засвоєння студентом-іноземцем елементів нової для нього культури країни навчання. Причому таке засвоєння в жодному разі не повинно супроводжуватися процесом відходу від своєї рідної культури. Як стверджують соціологи, іммігранти протягом двох поколінь повністю зберігають свою національну культуру. Механізм асиміляції запускається тоді, коли починається забуття рідної мови й починається прийняття нової культури. Ці перетворення, як правило, притаманні вже третьому поколінню.

Говорячи про поведінку як про одну зі складників національної культури іноземних студентів, які приїхали до нас на навчання, ми говоримо про комунікативну поведінку, оскільки спосіб мислення, що формується в процесі тривалої адаптації людини до навколишнього середовища, визначає її поведінку, яка проявляється, насамперед, у спілкуванні, що і становить «культурний багаж» іноземного студента.

Під «культурним багажем» особистості іноземного студента ми розуміємо певний культурний мінімум, який складається з раніше накопичених ціннісних уявлень і якостей, без яких неможливі ні соціалізація, ні оптимальний розвиток самої особистості [1].

Накопичений «культурний багаж» особистості іноземного студента, з нашої точки зору, складається з:

- етико-естетичної культури;
- соціальної культури;
- екологічної культури.

Окремо варто зазначити, що через усі складники культурного багажу «проходять» моральна й комунікативна культури, які є їх невід'ємною частиною.

Висновки

Таким чином, як показує досвід практичної роботи, вивчення культурологічних аспектів навчання іноземних студентів у процесі навчання мови країни отримання освіти сьогодні все ще продовжує залишатися досить актуальним у методичному плані. Найбільш продуктивним навчання іноземних студентів стає тоді, коли застосовується метод зіставлення контактуючих культур, адже саме він активізує адаптаційні процеси, а це, у свою чергу, позитивно позначається на мотиваційному забезпеченні безпосередньо навчального процесу.

Література

1. Бондаренко В.В. Коммуникативные потребности иностранных учащихся подфака в социокультурной сфере деятельности / В.В. Бондаренко, Л.Н. Бондаренко // Портрет образовательного мигранта. Основные аспекты академической, языковой и социокультурной адаптации: кол. монография; науч. ред. Е.Ю. Кошелева. – Томск : РАУШ МБХ, 2011. – С. 178–190.
2. Верещагин Е.М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Рус. яз., 1990. – 246 с.
3. Воеводина И.Е. Культура и коммуникативное поведение в обучении иностранному языку / И.Е. Воеводина // Вестник ТГПУ. – 2011. – Вып. 1 (103). – С. 87–90.
4. Воробьев В.В. Общее специфическое в лингвострановедении и лингвокультурологии / В.В. Воробьев // Слово и текст в диалоге культур. – 2000. – С. 83–92.
5. Грушевицкая Т.Г. Основы межкультурной коммуникации: учебник для вузов / Т.Г. Грушевицкая, В.Д. Попков, А.П. Садохин; под ред. А.П. Садохина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.
6. Костомаров В.Г. Пути развития методики / В.Г. Костомаров, О.Д. Митрофанова // Русский язык за рубежом. – 1986. – №3. – С. 54–60.
7. Кушнир И.Н. Формирование социокультурной компетентности в рамках интенсивного курса / И.Н. Кушнир, Т.Н. Алексеенко. // Проблемы и перспективы языковой подготовки иностранных студентов: материалы X Международной научно-практической конференции (1–2 октября 2015 г.). – Х. : ХНАДУ, 2015. – С. 318–322.
8. Леонтьев А.А. Язык не должен быть чужим / А.А. Леонтьев // Этнопсихологические аспекты преподавания иностранных языков. – М. : Русский язык, 1986. – С. 41–47.
9. Лернер И.Я. Проблемное обучение / И.Я. Лернер. – М. : Знание, 1974. – 64 с.
10. Пассов Е.И. Коммуникативное иноязычное образование / Е.И. Пассов // Концепция развития индивида в диалоге культур. – Липецк : ЛГПИ-РЦИО, 2000. – 216 с.
11. Потебня А.А. Эстетика и поэтика / А.А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 614 с.
12. Прохоров Ю.Е. Цели изучения русского языка как иностранного и цели обучения русскому языку как иностранному: сотрудничество или соперничество? / Ю.Е. Прохоров // Русский язык и литература в пространстве мировой культуры: Материалы XIII Конгресса МАПРЯЛ (г. Гранада, Испания, 13–20 сентября 2015 года). – Т. 1. – С.Пб. : МАПРЯЛ, 2015. – С. 65–71.
13. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособие / С.Г. Тер-Минасова. – М.: Слово, 2000. – 624 с.
14. Фархутдинова Ф.Ф. Лингвокультурологическая диалогия В.И. Даля в парадигме идей и направлений современной русистики : дисс. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 / Фархутдинова Феня Фарваевна. – Иваново, 2001. – 416 с.
15. Шагивалеева Г.З. Изучение адаптации студентов в ВУЗе. / Г.З. Шагивалеева. – Режим доступа : <http://gigabaza.ru/doc37475.html>.
16. Hunfeld H. Die Normalität des Fremden Waldsteinberg / H. Hunfeld // Heidrun Popp Verlag, 1988. – P. 124–136.

Рецензент: Н.В. Саснко, професор, д.пед.н., ХНАДУ.